دوفصلنامه علمی ـ تخصصی گفتمان وحی
سال دوازدهم/ شماره ۲۰/ پاییز و زمستان ۱۴۰۰

Bi-quarterly Journal Specialized Guftman-e Wahy
twelfth Year ،No20, Spring & Summer 2021-2022

برداشت متفاوت از ماهیت تفسیر تربیتی و امکان فرض اعجاز تربیتی بر اساس آن

□ عبدالله انصاری)*

چکیده

تفسیر تربیتی از مسائلی‌است که امروزه با رویکرد به جنبه‌های علمی به خصوص در حوزه علوم انسان از جمله علوم تربیتی انجام می‌پذیرد و محققانی زیادی را به خود مشغول نموده است. اما نسبت به ماهیت و چگونگی، گونه‌ها، انواع آن و اینکه ماهیت تفسیر تربیتی بر چه روشی متفاوت می‌شود، کمتر توجه شده است. ازاین‌رو، ماهیت تفسیر تربیتی با نظر به گونه‌شناسی بازنگری شده از دیدگاه‌های موجود بر اساس معیارهای اصلی، «روش تفسیر، شمول آیات و معنای تربیت»، مهم‌ترین ویژگی‌های ذاتی و عرضَی که سازنده‌ی ماهیت هرگونه تفسیر تربیتی هستند، بیان خواهد شد. معیار هدف تفسیر تربیتی که جامعیت و ژرفای مطلوبی دارد، ماهیت آن را از هم تفکیک خواهد کرد که ذیل معیار هدف تفسیر تربیتی و نیز نظریه پردازی ماهیت تفسیر تربیتی، بررسی‌می‌گردد. در نهایت، ایده‌ی اصلی این پژوهش(هدف نظریه‌پردازی برای تفسیر تربیتی) ضرورت‌ها و الزامات آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژکان کلیدی: تربیت، تفسیر، اعجاز تربیتی، ماهیت تفسیر، ماهیت تفسیر تربیتی.

---

* دانشجوی دکتری علوم تربیتی.

مقدمه

علوم بشری هر روز به سوی تخصصی شدن پیش می‌رود و شاخه‌های گوناگونی در حوزه دانش انسانی پدید می‌آید و رشته‌های جدیدی نیز در حال شکل گرفتن است. «علم تفسیر» نیز که دانشی در ارتباط با فهم قرآن کریم است نباید از کاروان پرشتاب علوم بشری عقب بماند، پس لازم است تفسیرهای متنوعی به صورت تخصصی ارائه گردد. تفسیر در زمینه‌های مختلف دانش‌های رائج در مراکز علمی و آموزشی، مانند علوم اقتصادی، علوم سیاسی، علوم اجتماعی، حقوق، روان شناسی، مدیریت و علوم تربیتی و ... قابل تکثیر و تنوع است، زیرا ارتباط این علوم با علوم قرآنی و معارف آن را نمی‌توان انکار کرد.

از آنجا که هدف قرآن تعلیم و تربیت است شاید بتوان گفت علوم تربیتی بیشترین پیوند را با قرآن و معارف قرآنی دارد. این ارتباط عمیق، گسترده و وثیق بهترین دلیل است تا کارشناسان تعلیم و تربیت و مفسران قرآن کریم در پی تدوین تفسیر تخصصی تربیتی باشند.

در پرتو همین پیشرفت است که تفسیر تربیتی در جهان تبدیل به شیوه‌ای از مطالعات تربیتی شده که در زمینه‌ی موضوعات مختلف تربیتی انجام می‌پذیرد؛ اما تفسیر تربیتی با تمسک به آیات و روایات به صورت روشمند، موضوعی نسبتا جدید است که در ادبیات تعلیم و تربیت با انگاره‌ی اسلامی مطرح شده و کمتر بدان پرداخته شده است.

پیشینه

۱. اعرافی تفسیر تربیتی را، تفسیر آیات قرآن در قلمرو تعلیم و تربیت و

مراجعه به قرآن کریم، برای کشف دیدگاه آن در موضوعات مصرح و غیرمصرح تربیتی می‌داند و بیان می‌کند: بهتر است تفسیر تربیتی، در حیطه‌ی عناصر نظام تربیتی باشد *(اعرافی، ۱۳۹۳، ۳۹)*.

۲. ابوخمسین و مؤدب اظهار می‌کنند: در تفسیر تربیتی، تلاش می‌شود نظریه‌ی تربیتی صحیحی که در اسلام انتخاب شده است، به کار بسته شود و اطلاعات علوم تربیتی، مبانی، اصول، روش‌ها، اهداف و عوامل و همه‌ی عناصر تربیت علمی در ایضاح قرآن لحاظ شود *(ابوخمسین و مؤدب، ۱۳۸۷، ۵)*.

۳. محمد علی رضایی نیز بر این باور است که در تفسیر تربیتی، اعجاز تربیتی قرآن مطرح است و این تفسیر، جزء تفاسیر تخصصی قرآن است *(رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ۳.)*

۴. کاظمی معتقد است: گرایش تربیتی، به معنای استفاده‌ی مفسر از مباحث و مسائل علوم تربیتی، برای تفسیر آیات قرآن است که باید در تفسیر، به این مباحث و مسائل، بسیار توجه شود و مفسر در این نوع تفسیر می‌کوشد نکات تربیتی آیات را که بیشتر مورد نیاز جامعه‌ی امروز ماست، بیان کند*(کاظمی، ۱۳۹۲، ۴۴.)*

۵. اسعدی تفسیر تربیتی را، فرآیند تبیین آیات با رویکرد تربیتی و کشف معارف قرآن با تکیه بر دانش‌های مرتبط تعریف کرده است *(اسعدی، ۱۳۹۴، ۴۴.)*

۶. افشاگر تفسیر تربیتی را، تفسیر آیات بر اساس نظام تربیتی قرآن معرفی می‌کند*(افشاگر، ۱۳۸۷، ۳.)*

منابع منتشره در حوزه‌ی تفسیر تربیتی نشان می‌دهد با اینکه زمان نسبتا

طولانی که از طرح این موضوع می‌گذرد، ولی هنوز از چیستی و ماهیت آن غافل مانده‌اند. صاحب‌نظران و پژوهشگران عرصه تفسیر تربیتی، بیش از آنکه به ماهیت آن توجه داشته باشند، به موضوعات حاشیه‌ای آن توجه کرده‌اند. لذا پرداختن به ماهیت تفسیر تربیتی، جهت حصول شناخت دقیقی از آن ضروری است. پژوهش پیشرو، با هدف بررسی ماهیت تفسیر تربیتی انجام شده و بر اساس دو دسته‌ی کلی، شامل ویژگی‌های ذاتی و عرضی است. ویژگی‌های ذاتی، خصایصی هستند که قوام موضوع به آنهاست و از ذات موضوع، خارج نیستند و قوام ماهیت به آنها وابسته است *(مظفر،۱۳۹۰، ۱۰۷ و شیروانی، ۱۳۸۳، ۴۵)*. در مقابل، ویژگی‌های عرضی، از ماهیت موضوع، خارج هستند و بر موضوع حمل می شوند *(مظفر ،۱۳۹۰، ۱۰۸)*.

مفهوم شناسی

برای روشن شدن مطالب نخست لازم است به تعریف برخی از مفاهیم پرداخته شود

تربیت

تربیت در لغت به معنای نشو و نما دادن، زیاد کردن، برکشیدن، صاحب، مالک، خالق و مصلح (ابن فارس، ماده ربوه و رب). واژه «تربیت» به شکل حاضر در قرآن به کار نرفته است، ولی مشتقات آن با شکل‌های دیگر از دو ریشه «ربب» و «ربو» در آیات متعدد استفاده شده که به نوعی تربیت به معنای اصطلاحی پرورش جسمی یا روحی و معنوی را می‌رساند. راغب می‌گوید:

«رب» در اصل تربیت به معنای ایجاد چیزی به صورت تدریجی و گام به گام است تا آن چیز به حد کمال مطلوب خود برسد (راغب اصفهانی، ماده ربب و ربو).

بر این اساس، تربیت که مصدر باب «تفعیل» است و معنای فاعلی دارد، ارتباط نزدیکی با مفهوم «رب» پیدا می‌کند؛ زیرا به قول راغب «رب» نیز مصدر است و مستعار برای فاعل، یعنی به مربی و کسی که فرآیند تربیت را در عمل اجرا می‌کند، رب گفته می‌شود. هر جا واژه رب در قرآن به کار رفته، به معنای تربیت کننده و پرورش دهنده است و این کلمه به صورت مطلق تنها بر خدای متعال اطلاق می‌شود *(همان، ۳۳۶)* و در اصطلاح تعاریف گوناگونی از آن ارائه شده و هر کس از زاویه‌ای به آن نگرسته و تعریفی برای آن ارائه نموده است.

تربیت به جریان یا فرایندی منظم و مستمر گفته می‌شود که هدف آن هدایت رشد جسمانی و روانی یا هدایت همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یابندگان در جهت کسب و درک معارف بشری و هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفان شدن استعدادهای آنان است*(سیف، ۱۳۸۸، ۳۳)*.

تفسیر

از ریشه «فسر» در لغت به معنای توضیح، بیان و شرح (فرهنگ معاصر عربی فارسی، ۵۰۷) اظهار معنای معقول*(راغب اصفهانی، ماده فسر)* آمده است و در اصطلاح عبارت است از «کشف و پرده‌برداری از ابهامات کلمات و جمله‌های قرآن و توضیح مقاصد و اهداف آن‌ها» *(رضایی اصفهانی، ۱ / ۲۶)*.

روش

روش به معنای راه، طرز، طریقه، سبک (دهخدا، واژه روش) و متد (Methode) است که بر مجموعه اموری اطلاق می‌شود که انسان را در رسیدن به هدف و انجام کار مورد نظر به صورت منظم و روشمند یاری رساند.

بنابراین، روش یک مفهوم راهبردی است که چگونگی عمل را ترسیم و مراحل و کیفیت پیمودن آن را برای رسیدن به هدف یا اهداف مورد نظر مشخص می‌کند و نوعی رفتار و عمل‌کرد نظام‌یافته و هدفمندی است که مفسر تربیتی قرآن کریم در اجرای فرآیند تفسیر در پیش می‌گیرد و بر اساس آن، فعالیت‌های تفسیری خود را جهت رمزگشایی آیات قرآن در باب تربیت سامان می‌دهد.

تفسیر تربیتی

تفسیر تربیتی ترکیبی است از دو واژه تفسیر و تربیت، به معنای کشف و پرده‌برداری از ابهامات واژه‌ها و جمله‌های قرآن در حوزه تربیت و توضیح و تبیین مقاصد و اهداف آیات قرآن بر اساس یافته‌های علوم تربیتی. ازاین‌رو، تفسیر تربیتی فعالیت روشمند و هدفداری برای کشف حقایق نهفته در تعلیم و تربیت و گرایشی در حوزه تفسیر است که روش آن نه در عرض روش‌های تفسیری قرآن به قرآن، روایی، عقلی و ... بلکه شیوه و گرایش فرعی در حوزه روش تفسیر علمی قرآن قرار می‌گیرد.

از تعاریف گوناگونی که برای تفسیر تربیتی شده این نکته به دست می‌آید که غالب، تفسیر تربیتی را ناظر به استخراج نکات تربیتی آیات قرآن کریم و شرح آنها می‌دانند که برخی تعاریف بر استخراج این نکات با نظر به عناصر

نظام تربیتی و برخی دیگر بر استفاده از داده‌های علوم تربیتی در این مسیر تأکید می‌ورزند. ازاین‌رو، می‌توان گفت که تفسیر تربیتی، حوزه‌ای است که تلاش می‌کند به صورت روشمند، دیدگاه‌های معینی را از تعلیم و تربیت و مسائل آن، بر اساس آیات و روایات ارائه دهد.

برخی معتقدند در تفسیر تربیتی، اعجاز تربیتی قرآن مطرح است و این تفسیر، جزء تفاسیر تخصصی قرآن است *(رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ۳)*.

به علاوه می‌توان به رابطه‌ی میان علوم تربیتی به طور اعم و تربیت اسلامی به طور اخص، با تفسیر تربیتی اشاره کرد. بدون شک، علوم تربیتی اسلامی و تربیت اسلامی، از حوزه‌های بسیار مهمی است که توجه اندیشمندان را به خود جلب کرده است. ازاین‌رو، شناسایی ماهیت تفسیر تربیتی می‌تواند گامی در استفاده‌ی مؤثر از آن، در رشته‌ی علوم تربیتی باشد و پرداختن به ماهیت تفسیر تربیتی می‌تواند مباحث علمی این حوزه را، به سطوح عمیق‌تر و جدیدتری وارد کند و موضوعات و افق‌های تازه‌ای فراروی آن بگشاید.

این پژوهش، ماهیت تفسیر تربیتی را در دو گام ماهیت تفسیر تربیتی در وضع موجود و گونه‌شناسی جدید از آن تعیین بررسی می‌کند.

روش تفسیر تربیتی

تفسیر تخصصی تربیتی را می‌شود با استفاده از شیوه‌های مختلف سامان داد. در تفسیرهای عمومی روش‌هایی مانند قرآن به قرآن، روایی، عقلی، علمی، اشاری و اجتهادی جامع وجود دارد که در طول تاریخ مفسران از آنها استفاده کرده‌اند. در حوزه گرایش‌ها نیز گرایش اجتماعی، تربیتی، سیاسی، اخلاقی و...

هست *(رضایی اصفهانی، ۱۳۸۵)*.برای تفسیر تربیتی، می‌توان از یک یا چند روش استفاده کرد، البته عوامل متعددی نظیر مفهوم شناسی تربیت و انتخاب معنای خاص، اندیشه‌های دینی و فلسفی، نگرش‌های تربیتی، امکانات و امثال آن در انتخاب روش تأثیر گذارند. به هر حال در تفسیر تربیتی از تمام روش‌های مجاز، غیر از روش تفسیر به رأی، می‌توان بهره برد.

اعجاز

اعجاز در لغت به معنای ناتوان یافتن و ناتوان کردن(*فراهیدی، ۱۴۱۴ق؛ طریحی، ۱۴۱۵ق؛ قرشی، ۱۳۷۲ش؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ماده عجز*). برخی گفته‌اند: معنای اصلی عجز همان «تأخر» است ولی از آنجا که افراد ضعیف و ناتوان متأخر از دیگران می‌باشند، این لغت مترادف با ضعف استعمال می‌گردد(*راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ماده عجز*) و در اصطلاح کاری است که پیامبران برگزیده الهی که مدعی منصب نبوت از جانب خداوندند، ارائه می‌نمایند به طوری که خرق نوامیس طبیعی نموده و دیگران از آوردن مثل آن ناتوان باشند تا دلیلی بر راست بودن مدعای آنان باشد(*خوئی، ۱۴۰۱ق، ۳۳، بلاغی نجفی، ۱۴۲۰ق، ۳؛ طریحی، ۱۴۱۵ق، ۲، ۱۱۶۷*).

تعریف اعجاز تربیتی

با توجه به رویکردهای اعجاز علمی قرآن (بعداً بیان خواهد شد) در حوزه علوم انسانی، سه تعریف برای اعجاز تربیتی قرآن ارائه شده است:

۱. **اعجاز گزاره‌ای:** یعنی گزاره‌های تربیتی قرآن، مشتمل بر آموزه‌های خبری و انشایی تربیتی مطابق با واقع و صحیح است و قبل از قرآن در هیچ مکتب

تربیت بشری مطرح نشده است.

۲. اعجاز تحولی: تنها قرآن کریم با حقیقت ماورائی خود در قالب متنی مقدس، می‌تواند در مدت کوتاهی به صورت خارق‌العاده‌ای به طور همه‌جانبه و عمیق، تحول تربیتی در انسان‌ها پدید آورد و جامعه اسلامی صدر اسلام به ویژه جامعه عصر نبوی(ص) نمونه‌ی بارز آن است.

۳. اعجاز نظام‌واره‌ای: نظام تربیتی قرآن نظام کامل و جامعی است و نظام‌های تربیت بشری در مقایسه با نظام تربیت قرآنی کاستی‌های فراوانی دارند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲: ۴۱۶). در این نوشتار مقصود از اعجاز تربیتی قرآن کریم، نقش قرآن در تحول تربیتی فرد و اجتماع است به گونه‌ای که دیگر مکاتیب از آوردن این نوع تربیت با این خصوصیات ویژه ناتوانندک

شیوه‌های تفسیر تربیتی بازنگری شده

تفسیر شیوه‌های گوناگونی دارد که به مهم‌ترین آنها اشاره شده و پیوند شان با تفسیر تربیتی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱. تفسیر ترتیبی: این روش در تدوین تفسیر تربیتی مورد توجه تفسیر پژوهان و تعلیم و تربیت قرار دارد، تفسیر ترتیبی با نگرش تربیتی‌است. بدین معنا که کارشناسان تربیتی و مفسران قرآن، طرحی را مبنی بر تفسیر تربیتی همه قرآن به ترتیب قرآن موجود، از ابتدا تا انتها آماده کنند. سوره‌ها را نیز می‌توان با روش ترتیبی به صورت فردی و گروهی تفسیر تربیتی نمود.

۲. تفسیر موضوعی: در شیوه موضوعی، قرآن براساس موضوعات مشخص و شیوه درون‌متنی و برون متن *(شهیدصدر، ۱۴۲۴، ۱۷)*. با نگرش تربیتی تفسیر

می‌شود. آن چه در تفسیر موضوعی اهمیت دارد، آیات مرتبط با موضوع مورد نظر است که برای دستیابی به نتیجه مطلوب تبیین می‌گردد.

بر اساس این روش، موضوعات نو در عرصه علوم طبیعی، تجرب و انسانی به خصوص تعلیم و تربیت و یا تحولات اجتماعی بر قرآن عرضه و با بررسی آیات موافق و مخالف، نظر قرآن را درباره آن جستجو می‌شود.

امروزه در حوزه تعلیم و تربیت، موضوعاتی چون، مبانی، اهداف، اصول، روش، مراحل و ابعاد تعلیم و تربیت مورد توجه پژوهشگران علوم تربیتی است، پس تربیت‌پژوهان باید این موضوعات را از دیدگاه قرآن بررسی کرده و نظریه اسلام را در مورد آن به دست آورند.

۳. تفسیر میان رشته‌ای: مراد رشته‌های مرتبط با موضوعات و مسائل تفسیر و علوم قرآن است که یک مسئله از دیدگاه دو یا چند دانش بررسی می‌شود و به دلیل چندتباری بودن موضوعات قرآنی، باید به صورت میان رشته‌ای مورد تحقیق و مطالعه قرار گیرند *(رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲، ۳، ۶۱)*.

از آن جا که علوم تربیتی خود از شاخه‌های میان رشته‌ای علوم انسانی است؛ باید تفسیر قرآن کریم با این نگرش، با چنین شیوه‌ای به انجام برسد.

۴. تفسیر تطبیقی: شیوه تطبیقی «شناخت یک پدیدار یا دیدگاه در پرتو مقایسه» است (همان، ۵۳). این روش در تعلیم و تربیت نیز کاربرد دارد و مورد توجه است و در فلسفه تعلیم و تربیت و رویکردهای تربیتی، مقایسه‌هایی میان نظریات دانشمندان مسلمان و غیر مسلمان و یا دیدگاه‌های نظریه‌پردازان مسلمان و غیر مسلمان در میان خودشان، از این روش استفاده می شود *(بهشتی*

و دیگران، ۴-۱،).

کاربست این روش در تفسیرهای تخصصی نظیر تفسیر تربیتی مفید و کارساز خواهد بود، چرا که بهره بردن از این روش، آگاهی کافی از نظریات کارشناسان تربیتی و دانشمندان علوم قرآنی را می‌طلبد تا مقایسه‌ای شایسته‌ای میان آن‌ها انجام شود؛ مقایسه میان دیدگاه‌های پژوهش‌های تربیتی و علوم قرآنی از یک سو و مقایسه آنان با طرف مقابل از سوی دیگر.

۵. تفسیر تلفیقی: روش تلفیقی مرکب از روش ترتیبی و موضوعی، تمام قرآن را با دید تربیتی تفسیر می‌کند و به گونه‌ای که تعدادی از آیات قرآن مطرح و درباره نکات و آموزه‌های تربیتی آن بحث و آیات مرتبط با محتوای آن آیات از سراسر قرآن بررسی شده و در نهایت عناصر نظام تربیت اسلامی از قبیل مبانی، اهداف، اصول، روش‌ها، مراحل، منابع، ابزار، مراتب و ابعاد آن از درون آن آیات متعدد استخراج می‌شوند.

ماهیت تفسیر تربیتی براساس دیدگاه‌های موجود

بررسی گونه‌های مختلف تفسیر تربیتی، نشان می‌دهد که می‌توان آنها را، ذیل معیارهای اصلی شمول آیات، برداشت از معنای تربیت و شیوه‌ی تفسیر، قرار داد و بر اساس انواع تفسیر تربیتی و مهم‌ترین ویژگی‌های هرگونه، ماهیت تفسیر تربیتی معین می‌شود.

۱. ممیزه‌های تفسیر تربیتی ترتیبی

تفسیر تربیتی ترتیبی، تمام آیات قرآن را دارای اهداف تربیتی قلمداد می‌کند؛

زیرا قرآن را کتاب تربیت می‌داند(*ایزدی فرد و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۱*). که هدف آن، استخراج پیام‌های تربیتی از همه‌ی آیات قرآن است (*اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۴*). اهم ویژگی‌های تربیتی عبارتند از:

۱. همه‌ی آیات قرآن، مضمون تربیتی دارند (هاشمی علی‌آبادی،۱۳۹۲، ۳).

۲. تفسیر باید به ترتیب مصحف موجود باشد (صالحی، ۱۳۸۸، ۱۷؛ اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶ و کاظمی، ۱۳۹۲، ۴۴).

۳. تمرکز بر استخراج پیام‌های تربیتی از همه‌ی آیات که تلاش می‌شود پیام و نکات تربیتی موجود در هر آیه را کشف شود (صالحی، ۱۳۸۸، ۱۷؛ کاظمی، ۱۳۹۲، ۴۳ و ناطقی، ۱۳۸۷، ۲).

۴. کشف و برجسته کردن ابعاد تربیتی آیات در مسائل مهم تربیت مانند مبانی، اصول و روش‌ها(اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶).

۵. تمرکز بر استخراج الگوی تربیتی یا نظام جامع تربیتی از قرآن(هاشمی علی‌آبادی،۱۳۹۲، ۳).

۲. ممیزه‌های تفسیر تربیتی موضوعی

در تفسیر تربیتی موضوعی، مفسر، ابتدا به جمع آوری آیات مربوط به موضوع معین می‌پردازد و پس از دسته بندی روشمند، آنها را تفسیر و تبیین می‌کند (*ایزدی فرد و همکاران،۱۳۸۶، ۱۳؛ جلیلی،۱۳۸۷، ۱۴۳*).

۱. فقط بخشی از آیات قرآن اهداف و پیام تربیتی دارند نه همه‌ی آنها؛ (*احسانی و همت بناری، ۱۳۸۷، ۶؛ ناطقی، ۱۳۸۷، ۲ و اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۰*).

۲. منظومه‌سازی لفظی و معنایی مربوط به موضوعی واحد و دسته‌بندی

روشمند و تفسیر و تبیین آیات.

۳. استخراج نکات و شرح و تفسیر آیات تربیتی *(صالحی، ۱۳۸۸، ۱۸)*.

۴. بررسی موضوعی در میان سوره‌های قرآن و استنباط عناصر و بن‌مایه‌های موضوع.

۵. منظومه‌سازی آیات هنگام مواجهه با یک موضوع مهم تربیتی و گردآوری، به منظومه سازی و نتیجه گیری از آیات مربوطه *(اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶)*.

ممیزه‌های تفسیر تربیتی میان رشته‌ای

مقصود از میان رشته‌ای بررسی یک مسئله، از دیدگاه دو یا چند دانش است و از آنجا که بسیاری از موضوعات قرآنی، چندتباری هستند و در علوم مختلف ریشه دارند، لاجرم باید به صورت میان رشته‌ای مورد تحقیق قرار گیرند *(رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ۱۱۸)*.

۱. نابسندگی نگاه یک‌سویه به دانش تعلیم و تربیت یا علوم قرآن: موضوعات تربیتی مطرح شده در قرآن، ماهیت چندوجهی دارند.

۲. ارزیابی یک مسئله از منظر دو یا چند علم: موضوع مورد بررسی، از دیدگاه دو یا چند دانش تفسیر می شود *(احسانی و همت بناری، ۱۳۸۷، ۷)*.

۳. بسترسازی تفسیر تربیتی همه جانبه: ازآنجا که نگاه یک‌سویه به دانش تعلیم و تربیت یا علوم قرآن نمی‌تواند انتظار دانش پژوهان رشته‌های مختلف را برآورد، تفسیر تربیتی با ابزار علوم مختلف، بستر تفسیر همه جانبه را فراهم می‌سازد.

۴. جهت‌دهی به مبانی علوم تربیتی: آیات بسیاری، مبانی، اصول و قوانین

علوم مختلف را بیان کرده که در نظام‌سازی و جهت‌دهی به علوم انسانی و مبانی علوم موثر است *(رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ۱۲۷)*.

۳. ممیزه‌های تفسیر تربیتی خاص و اخص

تفسیر تربیتی خاص، رویکردی تخصصی به آیات قرآن از زاویه‌ی علوم تربیتی است و بر موضوعات قرآنی مرتبط با علوم تربیتی، تأکید می‌ورزد و مباحث تخصصی این دانش را، بر اساس محورهای نظام تعلیم و تربیت نظیر مبانی، اصول، روش ها، موانع، زمینه، عوامل، آسیب‌ها و اهداف به منظور کشف نظام تربیتی بر محور قرآن و نیز تبیین نظریه‌ی تربیتی قرآن بررسی می‌کند*(اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۱)*.

۴. ممیزه‌های تفسیر تربیتی برون‌متنی

کاربرد داده‌های علمی در جهت تفسیر تربیتی قرآن، تفسیر تربیتی برون‌متنی را شکل می‌دهد، تعلیم و تربیت، با هدف کشف نظریه‌ی اسلام درباره‌ی آن ارائه می‌گردد *(احسانی و همت بناری، ۱۳۸۷، ۶)* که موارد زیر از اهم ممیزات آن به شمار می‌رود:

۱. عرضه نظرات علمی قطعی و اثبات شده علوم تربیتی با قرآن و تعیین صحت و سقم آنها: مفسر با تسلط بر یافته‌های علم تربیت، آن دسته از داده‌هایی را که قطعی و اثبات شده هستند، با آیات قرآن تطبیق می‌دهد.

۲. استخدام علوم به منظور فهم بهتر آیات قرآن زیرا علوم بشری می‌تواند فهم برخی آیات قرآن را آسان‌تر نماید.

۳. عرضه‌ی پرسش‌های عصری و جدید و معضلات تربیتی جامعه بر قرآن و پاسخ‌گیری از آن: این گونه تفسیر، سعی در جهت حل معضلات جامعه نوین دارد.

۵. ممیزه‌های تفسیر تربیتی درون‌متنی

در این شیوه، حکم و موضوع را از متن قرآن استخراج و آیات مربوطه را از سراسر قرآن گردآوری و تحلیل می‌کنند. تفسیر تربیتی درون‌متنی، تنها بر گزاره‌های قرآنی، مبتنی است *(احسانی و همت بناری، ۱۳۸۷، ۶)* و به دنبال حصول دیدگاه قرآن درباره‌ی موضوعات تربیتی مصرح *(اسعدی، ۱۳۹۴، ۷۰)* و اخذ مفاهیم تربیتی از خود قرآن است *(صالحی، ۱۳۸۸، ۱۹)*. مهم‌ترین ویژگیهای تفسیر تربیتی درون متنی در ادامه شرح داده می‌شود:

۱. پایه‌پگذاری بر گزاره‌های قرآنی و بی‌توجهی به غیر قرآن: تفسیر تربیتی درون متنی، صرفا بر قرآن متمرکز است و با رجوع به قرآن و تکیه بر گزاره‌های قرآنی نیاز به رجوع به غیر قرآن را مرتفع می‌کند.

۲. استخراج حکم و موضوع از متن قرآن و گردآوری و تحلیل آیات پیرامون آن از کل قرآن: موضوع خاص طرح شده در قرآن مبنا قرار می‌گیرد و سپس بر اساس آن، آیات مربوط گردآوری شده و درباره‌ی مسئله مورد نظر، حکم قرآن اصطیاد می‌گردد.

۳. بدست آوردن مستقیم مفاهیم تربیتی از قرآن: بر اساس مفاهیم تربیتی قرآنی، این واژه‌ها از دل قرآن استخراج و تفسیر تربیتی انجام می‌شود نه بر اساس مفاهیمی که در علم تربیت وجود دارد.

ماهیت تفسیر تربیتی بر معیار هدف

بدین معنا که در کنار انواع تفسیر تربیتی، بر اساس معیارهای جدید دیگر، می‌توان گونه‌شناسی‌های شمول‌گرایانه‌ای از تفسیر تربیتی، عرضه داشت که بر مبنای چهار معیار، طبقه‌بندی نو از تفسیر تربیتی ارائه شده است.

اساسا تفسیر تربیتی، فعالیتی‌است هدفمند که اهداف متفاوت، کارکردها، ضرورت‌ها و پیامدهای متفاوتی به دنبال دارند و براساس هدف تفسیر تربیتی، افق‌ها و چشم‌اندازهای متفاوتی نمایان خواهد شد که فراتر از دیدگاه‌های مختلف‌است و چه بسا دو دیدگاه متفاوت، بیان‌کننده هدف واحدی برای تفسیر تربیتی باشد که به دلیل برخورداری از جامعیت و جنس معیار آن مبنای تعیین ماهیت تفسیر تربیتی قرار می‌گیرد. ذیل گونه‌شناسی با معیار هدف تفسیر تربیتی، چند طبقه وجود دارد که ذیلا بیان می‌شود

۱. ماهیت تفسیر تربیتی به منظور استخراج نکات و پیام‌های تربیتی

هدف اصلی تفسیر تربیتی در این بخش، استخراج نکات و پیام‌های تربیتی قرآن است که به وضوح در دیدگاه‌های موجود تفسیر تربیتی یافت می‌شود؛ بعضی هدف اصلی تفسیر تربیتی را، استخراج و استنباط نکات تربیتی از آیات می‌داند(*ناطقی، ۱۳۸۷، ۲ و کاظمی، ۱۳۹۲، ۴۴*). برخی، هدف تفسیر تربیتی را در سطحی مشابه، ولی بالاتر از استخراج نکات تربیتی و معطوف به تجزیه و تحلیل آیات می‌دانند(*احسانی و همت بناری۱۳۸۷، ۶*). عده‌ای نیز ماهیت دیدگاه ترتیبی را استخراج نکات تربیتی از آیات می‌دانند. عده‌ای دیدگاه ترتیبی را مطرح کرده و سطحی از این دیدگاه را، به استخراج پیام‌ها و گزاره‌های تربیتی

تمام آیات اختصاص داده‌اند(*اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶*). لذا، مهم‌ترین ویژگی این طبقه که در دیدگاه‌های موجود تفسیر تربیتی از فراوانی بالایی برخوردار است، تمرکز بر استخراج نکات و پیام‌های تربیتی از لابه لای آیات است؛ به عنوان نمونه، در پژوهشی که درباره‌ی پیامدهای تربیتی اسلام انجام گرفته، با استناد به آیات و روایات، نکات و پیام‌های تربیتی راجع به این موضوع استخراج شده است(*فیاض و انصافی مهربانی، ۱۳۹۶، ۱۱-۱۲*).

۲. ماهیت تفسیر تربیتی با هدف مقایسه و تطبیق

ماهیت تفسیر تربیتی در این طبقه، از طریق مقایسه و تطبیق به دست می‌آید(*احسانی و همت بناری ۱۳۸۷، ۷*). دیدگاه تطبیقی را، شناخت یک پدیده در پرتو مقایسه تعریف کرده‌اند؛ نظیر مقایسه‌ی دو یا چند مفسر و بررسی تفاوتهای آنان(*اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶*). نکته مهم قابل تذکر در این طبقه تبلور نظرات جدید به کمک قیاس است.

۳. ماهیت تفسیر تربیتی و رمزگشایی حقایق قرآنی

چنین ماهیتی برای تفسیر تربیتی را جهت استفاده از داده‌های رشته‌ی علوم تربیتی، به‌منظور فهم دقیق‌تر آیات و رموز نهفته در آن می‌دانند(*هاشمی علی‌آبادی،۱۳۹۲، ۳*). رمزگشایی جنبه‌های تربیتی پنهان آیات قرآن از مهم‌ترین شاخصه این روش است.

۴. ماهیت تفسیر تربیتی جهت تأیید گزاره‌های قرآنی

مقایسه‌ی یافته‌های علمی با آیات قرآن، تعیین کننده‌ی ماهیت تفسیر تربیتی

است که درباره‌ی میزان علمی بودن گزاره‌های قرآنی، حکم می‌شود و ساحت قدسی قرآن، از تأیید یا تفسیر به واسطه علوم ناشی از اندیشه انسانی، منزه است.

۵. ماهیت تفسیر تربیتی جهت تأیید داده‌های علوم تربیتی

یکی از شاخصه‌های ماهیت تفسیر تربیتی این طبقه عرضه داده‌های علوم تربیتی، بر قرآن و تایید صحت و سقم آنهاست که نظرات علمی ثابت شده‌ی علوم تربیتی تا چه اندازه با قرآن دمسازند(*هاشمی‌علی‌آبادی، ۱۳۹۲، ۳*). از دیگر ویژگی‌های این طبقه تأیید و یا رد آنچه به نام علم تربیت موجود بر مبنای قرآن است.

۶. ماهیت تفسیر تربیتی با هدف استخراج عناصر نظام تربیتی

تمرکز این دسته، بر استخراج عناصر نظام تربیتی، قوام دهنده‌ی ماهیت تفسیر تربیتی است که با تفسیر آیات قرآن، عناصر اصلی نظام تعلیم و تربیت، نظیر اهداف، اصول، مبانی، روش‌ها و ابزار تربیت به دست آورده و نظر قرآن درباره‌ی آنها مشخص شود(*اسعدی، ۱۳۹۴، ۵۶*). هدف این طبقه تعیین جایگاه هر آیه در مسائل مهم تعلیم و تربیت است.

۷. ماهیت تفسیر تربیتی با هدف نظریه‌پردازی

برای روشن شدن این مطلب به تفصیل ماهیت تفسیر تربیتی به منظور نظریه پردازی بیان می‌شود.

تنگناهای ماهیت تفسیر تربیتی در دیدگاه‌های موجود

از آنجا که بررسی محدودیت‌های برآمده از دیدگاه‌های موجود درباره‌ی ماهیت تفسیر تربیتی، به درک بهتر ماهیت تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی کمک می‌کند لازم است به این محدودیت پرداخته شود.

۱. نوع نگاه به تفسیر تربیتی و کارکردهای آن: با توجه به مطالب پیش‌گفته، تربیت‌پژوهان غالبا تفسیر تربیتی را استخراج نکات و پیام‌های تربیتی از آیات قرآن می‌دانند. بررسی‌ها نشان می‌دهند تفسیر تربیتی معمولاً یا در خدمت تأیید گزاره‌های علمی است و یا بستری برای استخراج مبانی، اصول و روش‌های تربیتی می‌باشد که نوعی بیان‌کننده محدودنگری به تفسیر تربیتی و قابلیت‌های آن است.

۲. نگاه تنگ‌نظرانه به دستاوردهای تفسیر تربیتی: نوع نگاه به تفسیر تربیتی، دستاوردهای آن را تعیین می‌کند. نگاه تنگ‌نظرانه به دستاوردهای تفسیر تربیتی باعث می‌شود تربیت‌پژوهان به این مهم اهتمام نورزند و تحقیقات درخور و شایسته آن را انجام ندهند و تنها به استخراج پیام‌ها و نکات تربیتی بدون توجه به نظام تفسیر تربیتی اکتفا نمایند. تا ازمانی که این محدودنگری ادامه یابد، دیدگاه‌ها در بهترین حالت، کتاب‌ها، مقالات، پژوهشها و نوشته‌هایی حاوی پیام‌های تربیتی قرآن و در حالتی نظام‌یافته‌تر، ترسیم مبانی و اصول و روشهای تربیتی قرآنی خواهد بود و معمولا از دسته بندی‌ها و طبقه‌بندی‌های مفهومی بی‌نصیب. اصول و مبانی حاصله، به دلیل فاصله با زبان متخصصان تعلیم و تربیت و تکراری بودن، اختلاط با آموزه‌های علمی، بدون توجه به مصادر و ایدئولوژی‌های مبنایی، نگشودن افق‌هایی برای پژوهش‌های سلسله‌وار و

نداشتن قابلیت استخراج نظریات جامع و قابل قبول از قرآن، گرفتار مشکلات اساسی است؛ زیرا دستاوردها، فاقد شیوه‌های نظام‌مند و دقیق جهت مراجعه به قرآن بوده و در طرح دیدگاه‌های جدید و نوآورانه ناتوان مانده و تنها به شرح موضوعات مطرح در منابع تفسیری بسنده کرده به باز تولید مطالب مشابه می‌پردازد و از تولید نظریات به هم پیوسته، جامع، دقیق و مولد که آموزه‌های قرآنی را به شکلی ساختارمند، شناسایی و مفهوم‌پردازی کند باز می‌ماند.

تفسیر تربیتی اسلامی و جامع‌نگری

برای اینکه تفسیر تربیتی به نظریه‌پردازی نائل شود، باید میان دو نوع نگاه به تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی تفکیک قائل شد.

۱. کنشی: سعی می‌شود دانش موجود اسلامی شود؛ یعنی دانش موجود تعلیم و تربیت و رشته‌های وابسته، به همین شکل موجود و مسائلی که دارد، قرار است اسلامی شود و تفسیر تربیتی، ابزاری برای به دست آوردن نظر اسلام و قرآن درباره‌ی مسائل مطرح در این رشته‌ها گردد.

۲. فراکنشی: تفسیر تربیتی را صورت‌بندی جدید از دانش تعلیم و تربیت و مسائل آن می‌داند و به منظور تغییر در مسائل و طرح برخی موضوعات جدید در تعلیم و تربیت تلاش دارد حوزه‌ی معرفتی تعلیم و تربیت را بازسازی کند. تفسیر تربیتی با این رویکرد، در پی اسلامی کردن دانش تعلیم و تربیت با تمام زوایای آن است. *(کار، ۲۰۰۲،۲.)*

گزینش هریک از نگاه‌های پیش‌گفته پیامدهای خاص خود را دارد؛ باید یادآور شد نگاه کنشی و واکنشی سودمند است؛ اما نگاه فراکنشی ایدئال‌ترین

دیدگاه به‌منظور بهره‌گیری از تفسیر تربیتی در جهت نوسازی مفهوم‌پردازی تعلیم و تربیت و دست‌یابی به دیدگاهی تازه، بکر و توسعه مفهومی از تربیت اسلامی است. بنابراین، دیدگاه فراکنشی ویژگی نوآوری بیشتری را دارا می‌باشد. زیرا بر اساس دیدگاه فراکنشی سزاوار نیست بر مبنای دانش موجود و نگاه محدود به تعلیم و تربیت، دست به اسلامی کردن آن زد؛ بلکه باید کل این حوزه معرفتی از نو و بر بنیاد نظرات اسلام، پایه‌ریزی شود. هرچند، دانش موجود و دیدگاه‌های واکنشی نقش بسیار مهمی دارند و بسیاری از بخش‌های دانش موجود را می‌توان جهت توسعه مفهومی تربیت اسلامی به خدمت گرفت؛ اما دیدگاه فراکنشی، رو به جلو بوده و در صدد تولید مسائل و موضوعات تازه برخاسته از دین اسلام است. پس با نگاه فراکنشی به دانش تعلیم و تربیت می‌توان گستره و نوع مواجهه با تفسیر تربیتی برای نومفهوم‌پردازی، این دانش را نیز توسعه بخشید و به ایده‌های جدید دست یافت.

فقدان دیدگاه‌های نظام‌مند در قبال مسائل تعلیم و تربیت

چنانچه بنا باشد تعلیم و تربیت و تفسیر تربیتی با نگاه فراکنشی دنبال شود، در خواهیم یافت که در بیشتر حوزه‌ها، موضوعات و مسائل و روشهای تعلیم و تربیت، دیدگاه نظری مشخصی وجود ندارد. مثلاً نظریه‌ی اسلام درباره‌ی آموزش موضوعات و کتب گوناگون درسی، دیدگاه سازمان یافته و مدون اسلام درباره‌ی اهداف، موضوعات و مسائل اساسی و فنی و روش در نظام تربیتی نظیر چگونگی و چرایی ارزشیابی دانش آموزان، دخالت دولت در نظام آموزش

و پرورش، نحوه‌ی آموزش معارف دینی به فراگیران و هزاران مسئلهٔ دیگر که هنوز نظریه‌ی مدون، صریح و دقیق اسلام درباره‌ی آنها نگاشته نشده است و این باز می‌گردد به غفلت از مسائل فنی و اجرایی. چنانچه اهداف غایی و رویکرد اصلی نظام آموزشی از دیدگاه اسلام، به دور از کم و کیف آن، تعیین می‌شود؛ اما در درون نظام آموزشی، نشانی از آن رویکرد در کلاس‌های درس، ارزشیابی‌ها، تدریس‌ها، طراحی‌ها و تدوین‌ها مشاهده نمی‌شود. این کاستی‌ها ناشی از محدودنگری به دانش تربیت و قلمرو بوده و پژوهش‌های حوزه تعلیم و تربیت و علوم قرآن هنوز از نبود دیدگاه مدون، نظام‌یافته و روشمند بر اساس منابع اصیل اسلامی(آیات و روایات)، رنج می‌برد.

تفسیر تربیتی به مثابه نظریه‌پردازی

ما در علوم انسانی نیازمند تلاش برای توافق بین پدیده‌ها و «نظریه‌پردازی» هستیم. نظریه‌ها کمک می‌کنند تا واقعیت پیرامون را متوجه شویم و زبان مشترک را در آن پیدا کنیم و گسترش دهیم. نظریه‌پردازی عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی که برای جمع‌آوری مفاهیم و توسعهٔ ایده‌ها انجام می‌شود.

همانگونه که «مفهوم‌پردازی»، در«تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی»، از اقدامات پایه به شمار می‌رود، نظریه‌پردازی نیز بنیادی‌ترین هدف تعلیم و تربیت در مقام تئوریک است که باید در تفسیر تربیتی دنبال شود. تحقیقات نشان داده‌اند، تبیین مفهومی ساخت نظریه از اقدامات اساسی و مبنایی در نظریه‌پردازی است. تعریف اصطلاحات در معانی یکسان، سبب هماهنگی میان واژگان گردیده و از ایجاد ناسازگاری میان آنها، جلوگیری می‌کند؛ زیرا اگر

بدانیم مقصود از اصطلاحات یا واژه‌های که در بیان آن‌ها به کار رفته چیست، بسیاری از مسائل حل خواهد شد. ازاین‌رو، «تعریف مفاهیم و مفهوم‌پردازی» از اهمیت فراوانی خوردار است. انتخاب و تعریف اصطلاحات، به تعریف مرزهای موضوعات اساسی برای کار نظریه‌پرداز کمک می‌کند و نیز استفاده سازگار و همسان از اصطلاحات تعریف‌شده، در کار تبیین و پیش‌بینی یاری می‌رساند *(بوشامپ، ۱۹۸۱، ۳۱)*. تبیین مفهومی، به نظریه‌پرداز کمک می‌کند موضع خود را درباره‌ی یک مسئله، معین و از پراکنده‌کاری و تناقض‌گویی جلوگیری نماید؛ به این صورت که مفهوم‌پردازی، موضع نظریه‌پرداز را درباره‌ی یک مفهوم، مشخص کرده و سبب استفاده هماهنگ و سازگار، از واژگان می‌شود و همین امر قابلیت وی را در ساخت و پرداخت نظریه‌ی دقیق و منسجم‌تر بالا می‌برد.

اهمیت مسئله از آنجا ناشی می‌شود که در تبیین موضوعات و مفاهیم اساسی در دانش تعلیم و تربیت، غالبا موضع مشخصی وجود ندارد. محقق گاهی، به تعریف تربیت اسلامی می‌پردازد؛ اما تعریف بسیاری از اصطلاحات دیگر را، مفروض گرفته و موضع معینی در قبال آنها مطرح نمی‌کند در حالی که هیچ امری هرچند دارای ابهام اندکی نباید بی‌تعریف گذاشته شود و بدین ترتیب، وی از ارائه‌ی نظریه‌ای جدید ناتوان می‌ماند؛ زیرا دیدگاه خود را، بر اصطلاحات و تعاریف دیگران بنا نهاده است. هرچند که در غالب اوقات، تعاریفی که از مهم‌ترین واژگان نیز ارائه شده، اقتباسی است و نگاه تازه‌ای را دربر ندارد. باید یادآور شد تعاریف اصطلاحات، به معنای تعریف یک واژه

نیست؛ بلکه محقق در تعریف آن باید نظریه‌ی جدیدی آفریده و مفهوم‌سازی نماید. تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی، باید با مفاهیم مختلف روبرو شود و در باره بسیاری از مفاهیم علم تربیتی، نظریه‌ای بکر و مدون مطابق دیدگاه قرآن ارائه کند و به خلق برخی مفاهیم جدید و برآمده از زبان قرآن پرداخته و تبیین کند. چون هر نظریه‌پردازی باید نظریه‌ی خود را با استفاده از واژه‌ها گردآوری کند، نظریه‌پردازی که قصد دارد دیدگاه سازمان‌یافته‌ای را نسبت به موضوعات تربیتی و بر اساس اندیشه‌های اسلامی ساخت و پرداخت کند، در این نوع نگاه به تفسیر تربیتی، باید مفاهیم مختلف و سازنده‌ی نظریه خود را، تعیین و بر اساس اسلوب‌های معینی، به تبیین مفهومی آن‌ها طبق تعریفی ارائه شده، اقدام کند تا از افتادن به ورطه‌ی استخراج نکات تربیتی دور شود و در مسیری از پیش‌تعیین شده قرار گیرد. تفسیر تربیتی در این معنا، پس از مفهوم‌پردازی، نیازمند اموری مانند طبقه‌بندی، مدلسازی، الگوپردازی و... است؛ لذا تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی را در قدم اول به معنایی پیش‌گفته و در ادامه به موشکافی و واکاوی این ماهیت جدید، در نظر گرفت.

خاستگاه نظریه‌ها می‌تواند از متن دانش مورد نظر برخیزد یا از دانشی دیگر، یعنی پژوهشگر الهام یا حدس برخاسته از یک پدیده طبیعی یا از یک آیه قرآن نظریه‌هایی ارائه می‌کند و با توجه به شواهد و قرائن علمی آن را سامان می‌دهد. نظریه‌پردازی‌های علمی گاهی تک‌تباری است و گاهی چندتباری که نظریه علمی به صورت میان‌رشته‌ای شکل می‌گیرد. از اینجاست که نظریه پردازی‌های علمی قرآن نظیر تفسیر تربیتی متولد می‌شود.

امکان فرض اعجاز تربیتی براساس برداشت متفاوت از تفسیر تربیتی

اعجاز قرآن از آغاز نزول قرآن در سخنان پیامبر و معصومین(ع) مطرح بوده و در اعصار بعدی تاکنون از سوی دانشمندان مسلمان و غیر مسلمان مورد کنکاش‌های گوناگون قرار گرفته و در هر دوره‌ای بر وجوه اعجاز قرآن افزوده شده است.

قرآن از جهات مختلف معجزه است؛ مثل اعجاز ادبی، اعجاز تشریعی، اعجاز علمی و.... اعجاز علمی قرآن دارای ابعاد متعددی نظیر اعجاز در عرصه علوم طبیعی و تجربی و اعجاز در حوزه علوم انسانی از قبیل اعجاز تربیتی، قتصادی، مدیریتی، و... می‌باشد.

اعجاز علمی قرآن کریم در حوزه علوم انسانی از ابعاد گوناگونی برخوردار است که همواره با رویکردهای متفاوتی روبروبوده است.

اعجاز تربیتی قرآن نیز از وجوه اعجازی است که در دوران معاصر کشف گردیده و تاکنون پژوهش‌هایی در مورد آن انجام گرفته است.

در مورد اعجاز تربیتی حد اقل سه رویکرد وجود دارد:

۱. وجود گزاره‌های علمی مطابق واقع (اخبار غیبی): یعنی در قرآن گزاره‌های علمی در حوزه علوم تربیتی بیان شده و پیام‌ها و آموزه‌هایی که نوعی اخبار غیبی بوده که با پیشرفت علوم در حوزه علوم تربیتی مطرح و به عنوان نظریه‌های درست و کارآمد مشهور شده است.

۲. ایجاد تغییرات بنیادین به وسیله قرآن: یعنی تأثیر علمی قرآن در تحول تربیتی با تغییر قوانین و مبانی تربیتی، موجب رشد جهشی در این حوزه شده

است و همین مطلب در اعصار بعدی قابل تکرار در جوامع دیگر نیز میباشد.

۳. استنباط نظام برتر از قرآن: که به صورت تفسیر موضوعی استنباطی قابل ارائه است. قرآن ارائه کننده نظام تربیتی که هر کدام دارای مبانی، اهداف، اصول، روش و آموزه‌های خاص خود که با نظام‌های ساخته شده بشری قابل مقایسه است(*رضایی اصفهان، ۱۳۹۲، ۴۵۰*). از آنجا که نظام تربیتی قرآن که ناظر به همه ساحت‌های وجودی انسان می‌باشد، جامع، کارآمد و سازگار با فطرت بشر است که اعجاز علمی قرآن را می‌رساند.

از آنجا که قرآن کریم حقایق را بیان می‌کند نه نظریه قابل اثبات و رد را؛ تعبیر نظریه‌پردازی علمی در باره قرآن از باب مسامحه خواهد بود. منظور از نظریه‌پردازی علمی از جمله تربیتی، مطالب تربیتی نظام‌مند و مطابق با متد نوین است که قرآن ارائه کرده و پس از قرآن هنوز در مکاتب تربیتی ارائه و اثبات نشده است؛ اما می‌تواند موضوع پژوهش و عمل برای علوم تربیتی قرار گیرد و تاثیری در گسترش یا محدود کردن علوم تربیتی داشته باشد.

تفسیر تربیتی به مثابه یک دانش در تمام حوزه‌ها و مسائل و ابعاد گوناگون در رشته‌های مختلف آن به خصوص تعلیم و تربیت شامل فلسفه تعلیم و تربیت، برنامه درسی، برنامه آموزشی، اقتصاد آموزش و پرورش، تربیت اقتصادی، تکنولوژی آموزشی و... می‌شود که خود نشان از اعجاز قرآن کریم بوده که صدها سال قبل از ارائه نظامند مسائل علوم در حوزه‌ها و رشته‌های گوناگون آن ارائه شده و هیچ‌گونه تنافی و تناقضی بین علوم و قرآن وجود ندارد بلکه خود ارائه دهنده ایده‌های و نظریه‌ها در حوزه علوم از جمله علوم

انسانی و به ویژه علوم تربیتی است.

چنین برداشتی از تفسیر تربیتی رنگ و لعاب متفاوتی به تفسیر تربیتی می‌دهد و کارکردها، فرایندها، اهداف و روش‌های متفاوتی می‌طلبد؛ زیرا تربیت را در معنای وسیع در نظر گرفته و شامل نظری‌ترین و عملیاتی‌ترین بخش‌های تربیت می‌شود. تا زمانی که چنین معنایی از تربیت در تفسیر تربیتی منظور باشد به طور مسلم کارکردها و رسالت‌های تفسیر تربیتی شکل و شمایل تازه و پیچیده‌ای به خود می‌گیرد. بنابراین، ماهیت تفسیر تربیتی از ناحیه زیر متفاوت می‌گردد:

نظریه‌پردازی‌های علمی یکی از مباحث ضروری و مطرح عصر ماست که در حوزه‌های مختلف علوم و نیز در حوزه قرآن‌پژوهی از جمله تفسیر تربیتی و ماهیت آن ارائه شده است.

نظریه‌پردازی علمی قرآنی عبارت است از خبرهای علمی قرآنی که پیش از قرآن کسی بیان نکرده و بعد از قرآن هنوز کشف نشده است و این نظریه‌ها می‌تواند موضوع پژوهش در علوم مختلف قرار گیرد و موجب توسعه یا تضییق علوم گردد. این نظریه‌ها گاهی در حوزه‌ی مبانی علوم و گاهی در حوزه‌ی اهداف و موضوعات و روش‌ها طرح می‌شود:

۱. غایت و هدف: یکی از معیارهای که موضوعی به عنوان رشته علمی و رشته مستقل باید مدنظر قرار گرفته شود هدف و غایت است که در پیش از این در طبقه‌بندی با معیار هدف اشاره شد که اهداف مختلفی مختص تفسیر تربیتی هستند. این اهداف شامل استخراج نکات و پیام‌های تربیتی، تطبیق آنها با

یافته‌های دیگر علوم نظیر داده‌های علوم تربیتی، چهره‌گشایی از حقایق قرآن، تایید گزاره‌های قرآنی، تایید داده‌های علوم تربیتی توسط قرآن، استخراج عناصر نظام تربیتی و نظریه‌پردازی.

۲. موضوعات و مسائل: داشتن موضوعات و مسائل با آراء مختلف از موارد اساسی به شمار آوردن تفسیر تربیتی به عنوان رشته مستقل به حساب می‌آید. این مسئله قبلا در لابلای نوشتار مورد بررسی قرار گرفت:

الف. شمول آیات: آیا تمام آیات قرآن جنبه تربیتی دارد؟ دیدگاه مختلف است؛

ب. برداشت از مفهوم تربیت؛

ج. جایگاه علوم تربیت در تفسیر تربیتی؛

د. قلمرو مسائل تفسیر تربیتی.

۳. روش: روش یکی از عواملی است که در تلقی تفسیر تربیتی به مثابه رشته علمی قابل بررسی بوده و به عنوان ابزاری پژوهشگران جهت کشف و اثبات در تحقیقات به کار می‌رود و در تفسیر قرآن کریم مطرح می‌گردد. از آنجا که تفسیر تربیتی ذیل تفسیر قرآن قرار دارد این روش‌ها در تفسیر تربیتی نیز به کار گرفته می‌شود.

این همان اعجاز تفسیر تربیتی با ماهیت جدید است که بیان شد، زیرا آنچه ماهیت تفسیر را متفاوت می‌نماید اهداف و غایت، مسائل و موضوعات و روش تفسیر در حوزه رشته‌های گوناگون علمی در عرصه‌های علوم طبیعی، تجربی و انسانی و ابعاد گوناگون آن از جمله تفسیر تربیتی در قالب نظریه‌پردازی

می‌باشد.

نتیجه گیری

این نوشتار ماهیت تفسیر تربیتی را با نظر به دیدگاه‌های موجود و نیز گونه‌شناسی جدید از تفسیر تربیتی مورد ارزیابی قرار داده و ماهیت متفاوتی را برای تفسیر تربیتی، نسبت به تفسیر تربیتی موجود ارائه می‌دهد. تعیین ماهیت در دیدگاه‌های موجود، وسیله‌ای برای استخراج نکات تربیتی است که توجه پژوهشگران و نظریه‌دازان عرصه تعلیم و تربیت را به خود جلب نمی‌کند؛ زیرا اگر تمام نکات تربیتی قرآن با دقت بالا استخراج شود اما بدون طی فرایندی نظام‌دار و روش‌مند مبتنی بر نظر قرآن، راه به جایی نمی‌برد.

طبق بررسی پیش‌گفته مفهوم‌پردازی، اولین قدم برای دستیابی به این مهم است که چنین ماهیتی، پژوهش‌های دقیق، عمیق، نظام‌مند و دوام‌داری را می‌طلبد. هدف زمین‌مانده‌ی که در تفسیر تربیتی مورد غفلت واقع شده، تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی با ماهیتی زاینده و مستحکم است. چنانچه در متون اسلامی دیدگاه‌هایی وجود دارد که قابلیت تشکیل نظریه‌ای تربیتی و برنامه‌ای درسی بومی را دارد(بهرام‌پور، ۱۳۹۴، ۱۰۸).

تفسیر تربیتی به مثابه‌ی نظریه‌پردازی، به موضوعات فراوانی منجر شده و مسائل جدید بی‌شماری را پاسخگو است؛ مسائلی که با فرض تفسیر تربیتی در رشته‌ای علمی، جلوه‌گر خواهد شد. ازجمله مسائل جدیدی که در ماهیت از تفسیر تربیتی بروز می‌کند و ایجادکننده معنای جدیدی از نظریه است. برای نظریه و نظریه‌پردازی، نمی‌توان معنای واحدی در نظر گرفت و زیرا ماهیت آن

براساس زاویه دید هر محققی در هر زمینه و زمانه، متفاوت است. لذا، معنای نظریه لزوماً با برداشت‌های موجود یکسان نخواهد بود.

فرآیند نظریه‌پردازی از طریق تفسیر تربیتی از دیگر موضوعات و مسائلی است که باید به آن اشاره کرد. از آنجا که تفسیر تربیتی ماهیت روشن و مشخصی ندارد، هنوز دیدگاه سازمان‌یافته‌ای معینی در قبال این مسائل و دیگر مسائل ارائه نگردیده است.

اگر بدقت نگرسته شود متوجه خواهیم شد که تفسیر تربیتی مدخلی برای موضوع تمدن‌سازی است. تمدنی که نظام اقتصادی، نظام حقوقی، نظام تربیتی، نظام سیاسی و دیگر نظامات خرد و کلان از مولفه‌های آن محسوب می‌گردد(مشکاتی سبزواری، الویری، ۱۳۹۰، ۱۵۲) که هویت عناصر فوق سازنده هویت مد نظر به شمار می‌رود. هویت تمدنی اسلامی، بسته به تعیین هویت برای اقتصاد، سیاست، فرهنگ و تربیت جامعه است که از اعجاز تربیتی بر اساس برداشت متفاوت از تفسیر تربیتی محسوب می‌شود. در مورد عناصر پیش‌گفته، دیدگاه‌های وجود دارد که جوامع گوناگون با آن‌ها از یکدیگر متمایز می‌گردند؛ ازاین‌رو، هویت تمدنی نظام تعلیم و تربیت اومانیستی با هویت تمدنی جامعه‌ی پراگماتیستی به طور یقین تمایز دارد. پس این نظریه‌هاست که سبب ماهیت بخشی یک تمدن می‌شود و زیربنای تمدن را شکل می‌دهد و لذا اولین و اساسی‌ترین گام، تولید نظریات اسلامی برگرفته از متون اسلامی برای دستیابی به دستگاه نظری معین و منسجم است؛ زیرا هر جامعه‌ای را، سیستم نظری مشخصی اداره می‌کند که در اقتصاد، سیاست، تربیت و... بروز می‌یابد.

براساس آموزه‌های اسلام، هدف جامعه اسلامی حصول تمدن نوین اسلامی ناشی از منابع اصیل(آیات و روایات) است(سمسار و کریمی، ۱۳۹۴، ۵۲). ازاین‌رو، اگر بناست جامعه‌ای به سمت تمدن اسلامی حرکت کند، باید با زیرساخت‌های تمدن‌سازی، از رهگذر نظریه‌پردازی باشد که تفسیر تربیتی از این جمله است؛ بنابراین، پژوهش پیشرو، پژوهشگران علاقه‌مند به موضوعات تربیت اسلامی را، بر تمرکز به نظریه‌پردازی تربیتی از طریق تفسیر تربیتی، باابزار پژوهش درمورد این ماهیت، اضلاع، ابعاد و لایه‌های آن هدایت می‌کند.

در نهایت قرآن کریم در حوزه‌های گوناگون علوم حقایق علمی بیان کرده که هنوز عقل بشر از کشف عاجز آن مانده و در علم امروزی کشف و تأیید نشده است که می‌تواند به عنوان نظریه‌پردازی‌های علمی قرآن به دانشمندان علوم جدید به خصوص تفسیر تربیتی عرضه شود تا زمینه پژوهش‌های جدید و جهت‌دهی به مبانی و اهداف علوم فراهم گردد و به تولید علم جدید منتهی گردد. البته استنباط نظریه‌های علمی از قرآن دارای مبانی، روش و ضوابط خاصی است که اگر رعایت شود، نظریه‌ای معتبر ارائه می‌شود.

کتابنامه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دارصادر،سوم، بیروت،۱۴۱۴ق.

۲. ابوخمسین، هاشم و مؤدب، رضا، «مبانی التفسیر التربوی»، قرآن و علم، شماره ۳، ۱۳۸۷ش.

۳. احسانی، محمد؛ همت بناری، علی، «روش‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن»، قرآن و علم، شماره ۳، ۱۳۸۷ش.

۴. آذرتاش آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی فارسی، نشر نی، تهران، ۱۳۸۱.

۵. اسعدی، علی، «مدل روشی تفسیر تربیتی»، رساله دکتری، رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، ۱۳۹۴ش.

۶. اعرافی، علیرضا و دیگران، «اقتراح: مفهوم شناسی و روش‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن کریم»، قرآن و علم، شماره ۳، ۱۳۸۷ش.

۷. اعرافی، علیرضا، درآمدی بر تفسیر تربیتی، موسسه‌ی اشراق و عرفان، قم، ۱۳۹۳ش.

۸. افشاگر، احمدذبیح، «آسیب شناسی تفسیر و تفاسیر تربیتی قرآن»، قرآن و علم، شماره ۳، ۱۳۸۷ش.

۹. امین خندقی، مقصود و جعفرنیا، فاطمه سادات، «تفسیر تربیتی به مثابه رشته علمی: در جستجوی گونه‌شناسی شمول گرایانه و جامع از تفسیر تربیتی»، دو فصلنامه تربیت اسلامی، مقاله زیر چاپ، ۱۳۹۷ش.

۱۰. ایزدی فرد، علی اکبر و دیگران، درآمدی بر تفسیر موضوعی قرآن کریم،

بابلسر، دانشگاه مازندران، ۱۳۸۶ش.

۱۱. ایزدی، بهزاد و تجری، محمدعلی، «چیستی تفسیر تربیتی (مبتنی بر روش‌شناسی پژوهش در تفاسیر و علوم تربیتی) پژوهش‌های قرآنی، شماره ۸۰، ۱۳۹۵ش.

۱۲. الباز، انوار، التفسیر التربوی للقرآن الکریم، مصر، دار التشر للجامعات مصر، ۱۴۲۸ ق.

۱۳. بلاغی نجفی، محمد جواد، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، موسسه بعثت، اول، قم ۱۴۲۰ق.

۱۴. بهرام‌پور، محسن، «ضرورت تدوین نظریه برنامه درسی برای آموزش و پروش جمهوری اسلامی ایران»، نوآوری‌های آموزشی، شماره ۷، ۱۳۸۳ش.

۱۵. بهشتی، محمد و دیگران، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، قم، بی‌تا.

۱۶. جلیلی، سید هدایت، تفسیر موضوعی: چیستی، بنیان‌ها و پیش‌فرض‌ها، موسسه بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۷ش.

۱۷. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، نشر دانشگاه تهران و موسسه لغت‌نامه دهخدا، تهران، ۱۳۳۷-۱۳۵۲ش.

۱۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن الکریم، دارالقلم، اول، دمشق، ۱۴۱۲ق.

۱۹. رضایی اصفهانی، محمد علی، تفسیر قرآن مهر، پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، قم، ۱۳۸۷.

۲۰. رضایی اصفهانی، محمدعلی ، درآمدی بر تفسیر علمی قرآن کریم، اسوه، تهران، ۱۳۸۹ش.

۲۱. رضایی اصفهانی، محمدعلی، «روش‌شناسی مطالعات میان رشته‌ای در تفسیر قرآن»، اندیشه دینی، پیاپی ۳۲، ۱۳۸۸ش.

۲۲. رضایی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیر قرآن روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن، نشر مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۸۵ ش.

۲۳. رضایی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیرقرآن (۳)، جامعه المصطفی۹ العالمیه، ۱۳۸۶.

۲۴. رفیعی محمدی، ناصر، منبع سیر تدوین و تطور تفسیر علمی قرآن، مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.

۲۵. رفیعی، بهروز، آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، سمت، تهران، ۱۳۸۱.

۲۶. سمسار، حامد و دیگران، «مدل سازی تحقق تمدن نوین اسلامی به کمک شبیه سازی اجتماعی»، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، شماره ۲، ۱۳۹۴ش.

۲۷. شهیدصدر، محمدباقر، المدرسۀ القرآنیۀ، دارالکتب الاسلامی، اول، بی‌جا، ۱۴۲۴ق.

۲۸. شیروانی، علی، ترجمه و شرح نهایه الحکمه علامه سید محمدحسین طباطبایی، الزهرا، تهران، ۱۳۸۳ش.

۲۹. صالحی، سید عباس، «تربیت اندیشی قرآنی»، پژوهش‌های قرآنی، شماره ۵۹، ۱۳۸۸ش.

۳۰. طریحی، فخرالدین بن محمد علی، مجمع البحرین و مطلع النیرین، موسسه بعثت، اول، قم، ۱۴۱۵ق.

۳۱. علوی مهر، حسین، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، اسوه، قم، ۱۳۸۹ش.

۳۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، اسوه، اول، قم، ۱۴۱۴ق.

۳۳. فیاض، ایراندخت و انصافی مهربانی، سپیده؛ «سلام در آموزه‌های اسلامی و پیامدهای تربیتی آن»، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، شماره۹، ۱۳۹۶ش.

۳۴. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیه، ششم، تهران، ۱۳۷۲ش.

۳۵. کاظمی، ابوالفضل،«جریان شناسی گرایش تربیتی در تفاسیر قرآن کریم»، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، ۱۳۹۲ش.

۳۶. کشاورز، سوسن و زهری، محسن، «ماهیت، اصول و روش‌های معادباوری در تربیت اسلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم، تربیت اسلامی، شماره ۱۹، ۱۳۹۳ش.

۳۷. محمد احسانی / دانشجوی دکتری قرآن و علوم، جامعۀ المصطفی (ص) العالمیۀ.

۳۸. مسلم، مصطفی، پژوهشی در تفسیر موضوعی، ترجمه‌هادی بزدی ثانی، مشهد، به نشر، ۱۳۹۰ش.

۳۹. مشکاتی سبزواری، عباسعلی و الویری، محسن، «درآمدی بر سنجش ظرفیت‌های تمدن‌سازی فقه»، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره ۳،

۱۳۹۰ش.

۴۰. مظفر، محمدرضا، منطق، تهران، حکمت، ۱۳۹۰ش.

۴۱. مؤدب، رضا، روش‌های تفسیر قرآن، اشراق، قم، ۱۳۹۲ش.

۴۲. مؤدّب، سیدرضا، روش‌های تفسیر قرآن، دانشگاه (انتشارات اشراق)، قم، ۱۳۸۰ ش.

۴۳. موسوی خوئی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، انوارالهدای، هشتم، ۱۴۰۱ق.

۴۴. میرزاخانی، حسین، نخستین تفسیر تربیتی، انتشارات تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۵ش.

۴۵. ناطقی، غلامحسین، «قلمرو تفسیر تربیتی»، قرآن و علم، شماره ۳، ۱۳۸۷ش.

٤٦. هاشمی علی‌آبادی، احمد، «روش شناسی تفسیر تربیتی»، معارف، شماره ۱۰۰، ۱۳۹۲.

٤٧. Beauchamp, G.A. Curriculum theory. ٤th edition. The Kagg Press, Wilmette, IIIinois,١٩٨١.

٤٨. Carr, Wilfred, "Foreword". A Student's Guide to Methodology. Clough, Peter and Nutbrown, Cathy Authors(. London: Sage Publications, ٢٠٠٢).